

A vikingek világa új megközelítésben

Katona, Csete: *Vikings of the Steppe. Scandinavians, Rus' and the Turkic world* (c. 750–1050). Routledge, London – New York, 2023. 204 oldal. (Routledge Archaeologies of the Viking World)

Katona Csete angol nyelvű könyve arra a disszertációra épül, amelyet 2019-ben a Debreceni Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájában védett meg. A disszertáció – majd a könyv – témáját kidolgozandó a szerző a Debreceni Egyetem mellett Izlandon és Dániában is tanult, nyelvileg is otthonosan mozog a skandináv *ságák* világában. A tárgyak megszólaltatásához megfelelő régészeti felkészültséggel rendelkezik. Ezzel a háttérrel nem meglepő, hogy a szerző a keletre „kalandozó” skandináv csoportok és a steppe világának kölcsönhatását vizsgálja. Katona Csete megközelítési módja teljesen új, mivel a kelet-európai térség azon két tényezőjét helyezi előtérbe, amelyek katonai és kereskedelmi aktivitása döntő jelentőségű volt a vizsgált időszakban. De nem hagyja figyelmen kívül a térség más csoportjait, a szlávokat és a magyarokat sem.

A monográfia a *Bevezető* (1–21.) mellett hat további fejezetből áll, amelyek különböző szempontok szerint vizsgálják a két csoport egymásra gyakorolt hatását. Bemutatja a steppe és a viking világ jellegzetességeit (22–41.), a fegyveres konfliktusokat (42–67.), a kereskedelem (68–95.) és a kísérek szerepét (96–118.). A két utolsó fejezetben a szerző a két világ szokásainak és gondolkodásmódjának (119–143.) egymásra hatását elemzi, valamint az egymás közti kommunikáció (144–154.) módját mutatja be. A kötetet a kutatás eredményeit összefoglaló fejezet (155–161.), bibliográfia és mutató zárja. A monográfia mondanivalóját megfelelően támasztja alá a közel harmincoldalnyi bibliográfia, amely tükrözi a szerző sokoldalú forrásismeretét, a korábbi szakirodalomban való tájékozottságát, és szokványosnak egyáltalán nem mondható nyelvi felkészültségét. A bibliográfiában a felhasznált források és a szakirodalom nincs külön csoportosítva, pedig az áttekinthetőség szempontjából mindenképpen hasznos lett volna. Ugyancsak a tagolást hiányolom a mellékletek listáján: a térképek hasznosan egészítik ki egy-egy fejezet mondanivalóját (5, 25, 43, 87.), érdemes lett volna felhívni rájuk a figyelmet, különválasztva a tárgyi illusztrációk felsorolásától. A kötet igényes kivitele lehetővé tehetné volna nemcsak a térképek, hanem az illusztrációk színes közlését

is, de a formai megjelenésre vonatkozó észrevételek a monográfia tartalma szempontjából nem tekinthetők lényeginek.

A *Bevezető*nek nevezett első fejezet lényegében a források áttekintése, a fogalomhasználat tisztázása. A régi klisé, amely a vikingeket a „tenger nomádjaiként” határozta meg, a Skandináviából indult hajósok nyugat, délnyugat felé tett útjait írja le. Kelet-Európában a folyókon közlekedtek, de ugyanaz a mobilitás és tevékenység jellemezte őket. Katona Csete fontos megállapítása, hogy a különböző irányban mozgó csoportok között céljukat és módszereiket tekintve nem lehet különbséget tenni. A különbözőséghez az eltérő közegben való mozgás vezetett, és annak a népességnek a sajátosságai, akikkel kapcsolatba kerültek. Helyeselni lehet a szerző törekvését az etnikumokat jelölő fogalmak tisztázására, hiszen a források szóhasználat a korabeli szemléletet tükrözi. Nem azonosítható a mai fogalmakkal a források „germán”, „türk” megjelölése sem, a legtöbb problémát azonban a „rusz” értelmezése jelenti, főleg a későbbi normann – anti-normann viták tükrében. A tisztázás érdekében a szerző nyomon követi a különböző forrásoknak a skandináv és a steppei népességre alkalmazott megjelöléseit, külön figyelmet fordítva a „rusz”, a „varég” és a „szláv” szóhasználat tartalmára. A narratív források közül górcső alá vette a muszlim szerzők írásait, a bizánci krónikákat és az óizlandi *sagákat*. A többi, a „rusz” jelentéséhez adalékkal szolgáló forrást kevésbé részletesen mutatja be a szerző, így az ókeletiszláv krónikát, a *Régmúlt idők elbeszélését*, a latin nyelvű *annalesek* és krónikák szórványos információit. Az anyagi kultúráról tanúskodó leletanyagra az egyes fejezetekben tér ki.

A második fejezetben a skandinávok kelet felé fordulásának első lépéseit állítja középpontba a szerző, a steppe világának sokféleségében itt a kazárookra fókuszál, de szó esik a jelen lévő magyar törzsekről is. A terület természeti adottságait, a mobilitás kereteit a 25. oldal térképén láthatjuk. Sem a Kelet-Európában megjelenő skandinávok, sem a steppe népessége nem volt homogén. E mindkét oldalról sokszínű népesség találkozása a térség több pontján történt, így eredménye sem lehetett mindenütt azonos. A korai skandináv/rusz és kazár találkozás lenyomata, midőn a Rusz uralkodóját *chacanus*nak mondja a 9. század eleji *Annales Bertiniani*. A szakirodalomban talányosnak tartott, és sokféle ötletet hozó elnevezésre Katona Csete látásmódja annyiban ad megoldást, hogy nem kell többet látnunk mögötte, mint a steppei szóhasználat felbukkanását skandináv közegben. De sajnos, e frappáns vélemény sem visz közelebb e „kagán” irányította csoport tartózkodási helyének meghatározásához.

A harmadik fejezetben a Rusz és a steppei népek közti fegyveres konfliktusokról esik szó. Az ellentétek nyomán természetszerűleg bekövetkeztek összetűzések, miután a kelet-európai térségben az északról érkezettek és a steppei népek érdekszférája keresztezte egymást. A konfliktusok kezdetben csak kisebb portyázásokban öltöttek testet, később jelentős összecsapásokra került sor, végül jelentősebb

hadi eseményekről adnak hírt a források. Ez utóbbiakra vonatkozó adatokat Katona Csete táblázatban összegezte az 59–60. oldalakon. Fontos megállapítása, hogy a skandináv/rusz diaszpórát irányítók képesek voltak jelentős csoportokat összegyűjteni, mobilizálni és mozgásukat irányítani. A diaszpóra nemcsak harcosokból állt, hanem egész családok/nemzetségek együttesét jelentették, nőkkel, gyermekekkel, szolgálakkal.

A negyedik fejezet a kereskedelem szerepét, árucikkeit, útvonalát taglalja. A skandináv ruszok nemcsak a Kelet-Európa és Skandinávia közötti kereskedelemben játszottak szerepet, hanem közvetítettek nyugat felé. (L. a 87. oldal térképét.) A kötetben a volgai és a dnyeperi utak bemutatása jelentős összefoglalása eddigi tudásunknak, a nyugat felé vezető utak leírásában újdonság, hogy a Kárpát-medence északkeleti része (Felső-Tisza-vidéke) is illeszkedik ehhez. A korai időszakhoz képest a 9. századra vonatkozóan több adattal rendelkezünk, amiből a kultúrákat összekapcsoló hálózat (l. 94. oldalon: cross-cultural trade network) működése érhető tetten. A hálózat szervezettségére utal a rögzített adók léte, a kultúrák egymásra hatásáról tanúskodnak bizonyos tárgyakkal a lelőhelyek környezetétől eltérő, szokatlan díszítőelemei (l. 81–84. oldalak ábráit).

Az ötödik fejezet a fegyveres kíséreték összetételét mutatja be, külön-külön a Rusz fejedelmei környezetében, a kazár törzsfők melletti és a bizánci császár testőrségét alkotó csoportokat. A kíséretet mindhárom környezetben ugyanúgy skandináv, szláv és steppei eredetű harcosok alkották, de helyi sajátosságok mindenütt akadtak. Bizáncban a „varég gárda” öltözködésében és harcmódorában teljesen idomult a helyi szokásokhoz, Kazáriában a skandináv–szláv csoport a muszlimokból álló kíséret ellensúlyát alkotta. A szerző e fejezetben is kitér a Kárpát-medence viszonyaira. Bár az ide vonható adatok mennyisége szűkös, de Imre herceg *dux Ruizorum* címe, két település neve (Várang, Varang) és az ’oros’ szó későbből adatható ’testőr’ jelentése indokolja, hogy a kíséretről szóló részben helyet kapjanak. A mindenütt heterogén összetételű kíséret alkalmas terep volt nemcsak a harcmódor, az öltözködés különböző elemeinek „összegyűrésére”, hanem a szokások, hagyományok elemeinek keveredésére is. Mindez együttvéve új identitás kialakulását is eredményezte. (L. 118. oldalt)

A mindennapi élet szokásainak keveredését jelzik például a tárgyak eredete és motívumai közti ellentmondások, a különböző helyen felbukkanó hasonló rendeltetésű tárgyak (l. 121. oldal süvegcsúcsait a skandináv Birka, a kelet-európai Csesztovica és Jászberény leleteiből). A rítusok egymásra hatását, illetve keveredését nem könnyű megállapítani, mivel az eltérő kultúrkörhöz tartozó szerzők (például a muszlim Ibn Fadlan és a bizánci Leon Diakonosz) leírásaiban átértelmezéssel is számolni kell. Katona Csete az említett leírásokból a törzsfők temetkezési rítusáról szóló elbeszélést elemezi, ebből a túlvilági életre vonatkozó képzeletre is próbál következtetni. Megállapítható a szinkretizmus, a skandináv, a szláv

és a steppei szokások és vallási képzetek keveredése, amely mögött különböző megfontolások állhattak. A kapcsolatban álló csoportok rugalmasan viszonyultak egymás szokásaihoz. Az újonnan érkező csoport a hasonló elemeket könnyen befogadta, más részüket utánozta vagy új funkciót ruházott rájuk.

A multietnikus közeg nyelvhasználata is heterogén volt. A skandináv dialektusoknak kezdetben mind a nyugati (izlandi, norvég), mind a keleti (svéd, dán) változata megjelent, a későbbiekben az utóbbi jelenléte lett általánossá. A szláv dialektusok között kezdetben a novgorodi dominált. Ekkor még sem a skandináv, sem a szláv nyelvi differenciálódás nem ért el olyan szintet, amely megértési nehézséget okozott volna. A steppén a kazárok és a besenyők ótörök, illetve a magyarok finnugor nyelve járult hozzá a sokféleséghez. A kapcsolattartás formáihoz hozzátartozott a „beszéd nélküli kommunikáció”, amely kezdeti és rövid időszak lehetett. Van példa egymás nyelvének elsajátítására egyéni vagy csoportszinten, erre utal Bíborbanszületett Konstantin, amikor a „türkök másik nyelvét” említi. Igazolható a tolmácsok igénybevétele is: lásd az óskandináv ’tölkir’ < ókeletiszláv ’tolk’ (толкъ = ’értelem, magyarázat’), illetve a magyar ’tolmács’ ótörök (csuvas) eredetét. (148.)

Az összefoglaló fejezetben a szerző hangsúlyozza főbb megállapításait. Ebből kiemelendő, hogy a skandináv harcos elit, amely a steppe világában a rusz nevet kapta, különböző etnikai komponensekből állt, és gyors asszimilációs képességet mutatott. Fontos továbbá, hogy a kereskedelem, a hadakozás, a kísérekben való jelenlét az életmód, a szokások, a mentalitás és a tárgyi világ elemeinek keveredéséhez vezetett, amelynek eredménye szintén változatos volt, némelykor visszahatott a skandináv vidékre. Tehát Kelet-Európa sajátos jelensége volt a skandináv eredetű és nomád életmódot folytató vagy a steppe szülötteként viking módon viselkedő harcos; illetve a türk kultúrájú viking diaszpóra jelenléte. Katona Csete meghatározásában ők a „steppe vikingjei”.

Katona Csete megközelítése minden lehetséges forrást és körülményt figyelembe véve, logikus szerkezetben mutatja be a „steppe vikingjeit”, beilleszti őket a skandináv világ egészébe. Külön érdeme, hogy minden lehetséges ponton kitér a magyar vonatkozású részekre. Fontos lenne a munka magyar nyelvű kiadása, jobban bevonható lenne az egyetemi oktatásba, de a vikingek világa minden bizonnyal a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is felkeltené.

Font Márta